AMERICAN JOURNAL OF EDUCATION AND LEARNING
ISSN: 2996-5128 (online) | ResearchBib (IF) = 10.91 IMPACT FACTOR
Volume-4| Issue-6| 2026 Published: |30-06-2026|

УДК 1:297.17

ТАҲАММУЛ ҲАМЧУН НИЗОМИ МАЪРИФАТӢ: ГЕРМЕНЕВТИКАИ МУКОЛАМА ДАР ТАЪЛИМОТИ МОТУРИДӢ

https://doi.org/10.5281/zenodo.20582979

Комилов Далер Рустамович
номзади илмҳои фалсафа, дотсент, мудири кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангии Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода.
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ф. Муҳаммадиев 170/6.
Телефон: +992114885050. E-mail: www.daler.komilzoda@gmail.com
Саймудинов Луқмоншо Шерматович
унвонҷӯйи Институти фалсафа сиёсатшиносӣ ба номи А. Баҳовадинови АМИТ
Телефон: +992 93 431 3938

Комилов Далер Рустамович
кандидат философских наук, доцент, заведующий кафедрой истории и межкультурной коммуникации Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзаде.
Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Ф. Мухаммадиева 170/6.
Тел.: +992114885050. E-mail: www.daler.komilzoda@gmail.com
Саймудинов Лукмоншо Шерматович
соискатель Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана.
Тел.: +992 93 431 3938.

Komilov Daler Rustamovich
Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of History and Intercultural Communication at the International University of Foreign Languages of Tajikistan named after Sotim Ulughzoda.
Republic of Tajikistan, Dushanbe, F. Muhammadiyev Street 170/6.
Tel.: +992114885050. E-mail: www.daler.komilzoda@gmail.com
Saymudinov Luqmonsho Shermatovich
Applicant of the Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bahovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan.
Tel.: +992 93 431 3938.

Саймудинов Луқмоншо Шерматович
унвонҷӯи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқ ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. E-mail: lukmonsho.saymudinov@amit.tj Тел.: +992 93 431 3938

Аннотатсия

Мақолаи мазкур ба таҳлили фалсафӣ ва илоҳии таълимоти Абӯмансур Мотуридӣ ҳамчун низоми маърифатии таҳаммул ва герменевтикаи муколама бахшида шудааст. Муаллиф нишон медиҳад, ки каломи мотуридӣ танҳо мактаби ақидавии суннатӣ набуда, балки модели фалсафии тафсири муносибати инсон, ҳақиқат ва ҷомеа мебошад. Дар таҳқиқ бори аввал таҳаммул ҳамчун категорияи герменевтикӣ шарҳ дода мешавад, ки робитаи байни ақл, виҷдон, озодии интихоб ва масъулияти иҷтимоиро муайян менамояд. Осори Мотуридӣ бо равишҳои муосири фалсафаи дин, герменевтика ва муколамаи тамаддунҳо муқоиса гардида, нишон дода мешавад, ки ин мактаб метавонад барои муқовимат бо ифротгароӣ, поляризатсияи динӣ ва бухрони маънавии ҷомеаи рақамӣ аҳаммияти назариявӣ дошта бошад.

Калидвожаҳо

каломи мотуридӣ, герменевтикаи таҳаммул, таҳаммули маърифатӣ, муколамаи байнидинӣ, фалсафаи исломӣ, ахлоқи байнисубъектӣ, муқовимат бо ифротгароӣ.

Аннотация

Статья посвящена философско-богословскому анализу учения Абу Мансура аль-Матуриди как герменевтической модели эпистемической, этической и онтологической толерантности. Автор рассматривает матуридитскую теологию не только как рациональную школу исламского калама, но и как систему интерпретации отношений между разумом, откровением, совестью и общественной ответственностью. Особое внимание уделяется концепции «касб», которая анализируется как механизм, связывающий нравственный выбор, интерпретацию действия, культуру толерантности и диалогическое сосуществование. На основе сравнительного анализа с герменевтическими теориями Ханса-Георга Гадамера и Поля Рикёра показано, что матуридитский подход формирует модель взаимопонимания, основанную на этической интерпретации, а не на догматическом исключении. В статье также раскрывается значение данного

подхода для цифрового общества, где алгоритмические среды всё сильнее влияют на способность человека к нравственной интерпретации и межсубъектному диалогу.

Ключевые слова

матуридитская теология, герменевтика толерантности, межрелигиозный диалог, исламская философия, этическая герменевтика, интерсубъектная этика, противодействие экстремизму.

Abstract

This article analyzes Abu Mansur al-Maturidi's doctrine as a hermeneutic model of epistemic and ethical tolerance. The study interprets Maturidi theology as a philosophical system explaining the relationship between reason, revelation, conscience, and social responsibility. Particular attention is devoted to the concept of *kasb* as a mechanism linking moral choice, ethical interpretation, and dialogical coexistence. Through a comparative analysis of Maturidi thought and the hermeneutic philosophies of Hans-Georg Gadamer and Paul Ricoeur, the article demonstrates that the Maturidian approach forms a model of mutual understanding grounded in ethical interpretation rather than dogmatic exclusion. The study also examines the relevance of this framework for digital society, where algorithmic environments increasingly challenge ethical subjectivity and dialogical consciousness. In this perspective, the hermeneutics of tolerance emerges as a philosophical paradigm for resisting extremism and preserving intersubjective coexistence.

Keywords

Maturidi theology, hermeneutics of tolerance, interfaith dialogue, Islamic philosophy, ethical hermeneutics, intersubjective ethics, anti-extremism.

Дар ҷаҳони муосир, ки бо шиддати рӯзафзуни бархӯрди арзишҳо, эҳёи идеологияҳои истисноӣ ва афзоиши таҳдидҳои ифротгароии динӣ тавсиф мешавад, зарурати бознигарии мероси маърифатии башар, хусусан таълимоти каломии муътадил ва аҳлонӣ, бештар эҳсос мешавад. Муқовимат бо ифротгароӣ ва таъсиси фазои муколамавии тамаддунҳо танҳо дар заминаи равишҳои таҳаммулмеҳвар ва фаҳми маънавии арзишҳои динӣ ва фарҳангӣ имконпазир мебошад.

Яке аз чунин равишҳо, ки тавозуни устувори байни ваҳӣ ва ақл, шариат ва маърифат, мазҳаб ва виҷдонро пешниҳод мекунад, таълимоти Абӯмансур Мотуридӣ (в. 944 м.) мебошад. Ӯ яке аз мутафаккирони намоёни мактаби каломи суннатиест, ки бо поягузории равиши фалсафии аҳлонӣ дар тафсири

дини мубини Ислом, имкони фаҳми навини ахлоқӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоии арзишҳои исломиро ба вуҷуд овардааст. Мактаби ӯ, ки бо ном «Мотуридӣ» маъруф аст, дар таърихи фалсафаи исломӣ ҳамчун намунаи иттиҳоди ақл ва шаръ, ирода ва виҷдон, ва таҳаммул ва маърифат шинохта шудааст.

Аз дидгоҳи фалсафаи иҷтимоӣ ва маърифатшиносӣ, таълимоти Мотуридӣ на танҳо ба ислоҳи тафсири мазҳабӣ, балки ба бозсозии таносуби инсон ва ҳақиқат, ақлу шариат, ва виҷдону ҳукмҳои Илоҳӣ равона шудааст. Ин равиш барои замони мо, ки дар он, ба таъбири Ҳанс Йонас, инсоният ба як бӯҳрони маънавии ҷаҳонӣ гирифтор аст [20, с. 77], аҳаммияти ҳаётӣ пайдо мекунад.

Дар ин замина, мақсади асосии мақолаи мазкур таҳлили фалсафии таълимоти Мотуридӣ ҳамчун манбаи эҳёи фарҳанги таҳаммул ва муколамаи тамаддунҳо мебошад.

Дараҷаи омӯзиши масъала: Масъалаи таҳқиқи таълимоти Абӯмансур Мотуридӣ дар даҳсолаҳои охир дар доираи каломшиносӣ, фалсафаи исломӣ ва таърихи афкори динӣ мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқони гуногун қарор гирифтааст. Дар байни муҳаққиқони хориҷӣ саҳми У. Монтгомери Уотт, Оливер Лиман, Сайид Ҳусейн Наср, Муҳаммад Аркун, Наср Ҳомид Абу Зайд ва дигарон муҳим арзёбӣ мешавад.

Дар муҳити илмии тоҷик масъалаҳои фалсафаи исломӣ ва мероси каломии Мовароуннаҳр дар осори Абдулвоҳид Шамолов, таҳқиқоти Далер Комилов ва дигар муҳаққиқон мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Бо вуҷуди ин, масъалаи таҳаммул ҳамчун категорияи герменевтикӣ ва ҳастишинохтӣ дар таълимоти Мотуридӣ ҳанӯз ба таври мустақил ва низомманд таҳқиқ нагардидааст.

Аз ин рӯ, таҳқиқи мазкур кӯшиш менамояд холигии мавҷудаи илмиро пур намуда, таълимоти Мотуридиро ҳамчун модели герменевтикии таҳаммул ва муколамаи тамаддунҳо баррасӣ намояд.

Методологияи таҳқиқ бар ҳамгироии чанд равиши фалсафӣ асос меёбад. Пеш аз ҳама, усули герменевтикаи динӣ барои таҳлили маъноҳои ботинӣ ва ахлоқии матнҳои каломии Мотуридӣ истифода гардид. Ҳамзамон, усули муқоисавии фалсафӣ имконият дод, ки таълимоти Мотуридӣ бо назарияҳои муосири герменевтикаи Ҳанс-Георг Гадамер ва Пол Рикёр муқоиса карда шавад. Дар таҳқиқ инчунин равиши маърифатшиносии фалсафаи исломӣ, таҳлили аксиологӣ ва усули тафсири фалсафаи иҷтимоӣ, дин истифода шудаанд.

Асоси манбаъшиносии таҳқиқро осори классикии каломи мотуридӣ, аз ҷумла «Китоб ат-Тавҳид», инчунин осори муосири фалсафаи дин, герменевтика ва ахлоқ ташкил медиҳанд.

Бо вуҷуди афзоиши таҳқиқот оид ба каломи мотуридӣ, дар аксари пажӯҳишҳои мавҷуда масъалаи таҳаммул асосан ҳамчун сифати мазҳабӣ ё ахлоқии инфиродӣ баррасӣ гардида, моҳияти герменевтикӣ ва эпистемологии он камтар таҳлил шудааст. Ҳамчунин, иртиботи назариявии таълимоти Мотуридӣ бо герменевтикаи муосир, ахлоқи байнисубъектӣ ва масъалаҳои ҷомеаи рақамӣ то имрӯз ба таври низомманд таҳқиқ нагардидааст. Мақолаи мазкур кӯшиш менамояд ҳамин холигии назариявиро пур намояд. Таҳлил ба усули байнисоҳавӣ анҷом ёфта, масъалаҳои дин, ахлоқ, маърифат ва ҷомеаи рақамиро дар иртиботи мутақобил баррасӣ менамояд.

Навгонии илмии таҳқиқ дар он ифода меёбад, ки таълимоти Абӯмансур Мотуридӣ ҳамчун модели герменевтикии таҳаммул ва низоми маърифатии муколамаи тамаддунҳо таҳлил гардидааст. Дар мақола таҳаммул ҳамчун категорияи ахлоқӣ ва ҳастишинохтӣ баррасӣ мешавад, ки робитаи байни ақл, виҷдон ва масъулияти иҷтимоиро муайян менамояд.

Ҳамчунин, мафҳуми «касб» ҳамчун механизми фалсафии пайванди субъективияти ахлоқӣ, масъулияти ахлоқӣ ва фарҳанги муколама тафсир гардидааст. Бори аввал иртиботи назариявии каломи мотуридӣ бо герменевтикаи муосири Гадамер ва Рикёр, инчунин бо масъалаҳои ахлоқи рақамӣ нишон дода мешавад. Бо ҳамин, таҳқиқ модели нави «герменевтикаи таҳаммул»-ро ҳамчун муқовимат бо ифротгароӣ ва бӯҳрони маънавии ҷомеаи муосир пешниҳод менамояд.

Бо истифода аз методологияи герменевтикаи динӣ, фалсафаи калом ва усули маърифатшиносии фалсафаи исломӣ, мо мекӯшем нишон диҳем, ки чаро ва чигуна равиши Мотуридӣ метавонад ба ҷаҳони муосир, ки дар остонаи парокандагии арзишҳо қарор дорад, иртиботи муҳимме дошта бошад.

Ҷадвали 1. Модели консептуалии герменевтикаи таҳаммул

Марҳила	Мазмуни фалсафӣ
Ақл	Шинохти ҳақиқат ва дарки маърифатӣ
Таъвил	Герменевтикаи маъно ва тафсири ахлоқӣ
Касб	Субъективияти ахлоқӣ ва интихоби масъулона
Таҳаммул	Эътирофи «дигар» ва маҳдудияти фаҳми инсон
Муколама	Фазои ҳамфаҳмии маърифатӣ
Ҳамзистии ахлоқӣ	Пойдории иҷтимоӣ ва фарҳанги сулҳ

Таҳаммул шакли маърифатии эътирофи маҳдудияти фаҳми инсон ва ахлоқи эътирофи «дигар» мебошад.

Онтологияи таҳаммул бар эътирофи маҳдудияти тафсири инсон ва имкони ҳамзистии маънавии ҳақиқатҳо асос меёбад. Маҳз ҳамин принсип меҳвари методологӣ, герменевтикӣ ва ахлоқии таҳқиқи мазкурро ташкил медиҳад.

Таҳаммул дар афкори Абӯмансур Мотуридӣ ҳамчун низоми маърифатии дарки «дигар» ва усули герменевтикии муносибати инсон бо ҳақиқат зуҳур мекунад. Дар ин равиш таҳаммул категорияи фалсафӣ мебошад, ки робитаи байни ақл, виҷдон, таъвил ва масъулияти иҷтимоиро танзим менамояд. Таҳаммул дар таълимоти Мотуридӣ дорои се сатҳи асосӣ аст: таҳаммули маърифат (эътирофи маҳдудияти фаҳми инсон), таҳаммули ахлоқӣ (эътирофи каромати маънавии «дигар») ва таҳаммули ҳастишинохтӣ (эътирофи гуногунии роҳҳои дарки ҳақиқат дар ҷомеа). Аз назари ӯ, ақл, ихтиёр, виҷдон, ва таъвили герменевтикии шаръ чаҳор пояи асосии дарки динро ташкил медиҳанд, ки бе онҳо муносибати инсон бо Худо, ҷомеа ва худи матни динӣ носозгор бо ҳақиқат ва ахлоқ хоҳад буд.

Мотуридӣ таълим медиҳад, ки инсон дорои иқтидори дарки маънавӣ ва иродаи интихоб аст, ки ӯро ба субъекти масъули ахлоқӣ ва тафсиркунандаи амал дар ҷомеа табдил медиҳад. Мафҳуми калидии “касб” дар ин равиш низоми фалсафии пайванди субъективияти ахлоқӣ ва тафсири ахлоқӣ, таҳаммул ва муколама мебошад. Тибқи ин назар, инсон ҳамеша дар иртибот бо ҳақиқат қарор дорад ва ҳар амали ӯ дар заминаи имкони интихоби ахлоқӣ арзёбӣ мешавад. Маҳз тавассути касб инсон ба субъекти масъули муносибат бо «дигар» ва иштирокчии фазои муколамавии ҷомеа табдил меёбад.

Илова бар ин, ақл дар мактаби Мотуридӣ манбаи мустақили шинохти ҳақ ва ботил мебошад. Дар «Китоб ат-Тавҳид», ақл ҳамчун воситаи шинохти вуҷуди Худо, муайян кардани зебоӣ ва зиштии ахлоқӣ ва фаҳми ҳикматҳои шариат муаррифӣ мешавад. Аз ин рӯ, ӯ дарки динро бе ақл, маърифат ва таъвил номумкин медонад.

Муҳимтарин хусусияти ин мактаб дар он аст, ки тафсири шариат зери таъсири маънавиёти инсонӣ ва ақли солим қарор мегирад. Таъвили шариат, ба гуфтаи Мотуридӣ, бояд бо мақосиди дин ва эҳтиёҷи маънавии ҷомеа ҳамоҳанг мебошад. Аз ин рӯ, равиши ӯ як асоси назариявии таҳаммул ва муколамаи фалсафӣ миёни адён ва мазоҳибро ташкил медиҳад.

«Иҷтиҳод ва таъвил вазифаи маънавии инсон аст, ки бо истифода аз ақл бояд ба мақосиди Илоҳӣ наздик шавад» [1, с. 214].

AMERICAN JOURNAL OF EDUCATION AND LEARNING
ISSN: 2996-5128 (online) | ResearchBib (IF) = 10.91 IMPACT FACTOR
Volume-4| Issue-6| 2026 Published: |30-06-2026|

Герменевтикаи каломӣ, ин равиш ба пайдоиши як модели фаҳми маърифатгароёнаи шариат мусоидат мекунад, ки дар муқобили равишҳои зоҳирӣ ва суннатгароии таассубӣ қарор мегирад.

Аз нуқтаи назари Самуэл Ҳантингтон онро ҳамчун «бархӯрди тамаддунҳо» тавсиф намудааст, бо густариши ифротгароӣ рӯбарӯст [11]. Назарияи мазкур бештар ба муқобилияти ҳувиятҳо такя намуда, имкони муколамаи маърифатӣ ва ахлоқиро камтар баррасӣ мекунад. Дар ҳамин замина, равиши мотуридӣ метавонад ҳамчун алтернативаи герменевтикии фаҳми байнитамаддунӣ арзёбӣ мегардад. Мактаби Мотуридӣ ҳамчун модели каломи ақлонӣ метавонад барои ин бухрони маънавӣ посухи назариявӣ пешниҳод менамояд.

Мотуридӣ дар иртибот бо фалсафаи дин ва ҷомеа таъкид мекунад, ки инсон ҳамчун мавҷуди озоду соҳибақл метавонад бо истифода аз шинохт ва маърифат, ба муҳити иҷтимоии муколамавӣ ва таҳаммулмеҳвар мусоидат намояд. Аз ин ҷост, ки ин мактаб арзишҳои зотии инсонро дар меҳвари дарки динӣ қарор медиҳад ва аз ифротгароии мазҳабӣ ва истисноии дигарон ҳазар мекунад.

Таълимоти Мотуридӣ модели муколамаи маърифатиро ба вуҷуд меорад. Дар ин замина андешаҳои Ҳанс-Георг Гадамер дар бораи «омезиши уфуқҳо» ва назарияи Пол Рикёр оид ба тафсири худ ва «дигар» бо равиши мотуридӣ ҳамоҳангӣ пайдо мекунанд. Агар дар герменевтикаи Гадамер фаҳм натиҷаи омӯзиши уфуқҳои маънавии субъектҳо бошад, дар равиши Мотуридӣ чунин фаҳм тавассути ақл, виҷдон ва таъвили ахлоқии матни динӣ ташаккул меёбад. Ҳамзамон, назарияи Рикёр дар бораи тафсири «дигар» бо андешаи мотуридӣ дар мавриди эътирофи кароматӣ маънавии инсон иртиботи назариявӣ пайдо мекунад. Дар ин модел муколамаи тамаддунҳо раванди герменевтикии фаҳми мутақобили ҳақиқат, арзиш ва инсон мебошад. Ӯ бо пайвастани ваҳӣ ба ақл ва шариат ба виҷдон, навъи дарки “тафсири инсонмеҳвар”-ро асос мегузорад, ки дар он мазмун аз маънои таърихии худ ҷудо намешавад, баръакс дар иртибот бо воқеиятҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ақлонӣ фаҳмида мешавад.

Дар шароити муосир, ки фазои сиёсӣ ва фарҳангии ҷаҳонӣ аз тафриқа ва ихтилоф ранҷ мебарад, барномарезии сиёсати фарҳангӣ ва муколамаи тамаддунҳо бояд ба равишҳое такя кунад, ки имкони фаҳми байнифарҳангӣ ва байниадёнӣ доранд. Дар ҷомеаи рақамии имрӯз, ки муҳити алгоритмӣ ба ташаккули шуури ҷамъиятӣ ва муносибатҳои иҷтимоӣ таъсир мерасонад, масъалаи таҳаммул ба масъалаи ҳифзи қобилияти инсон барои тафсири ахлоқии воқеият ва муқовимат бо радикализатсияи иттилоотӣ табдил меёбад.

Мактаби Мотуридӣ дар ҳамин замина модели ҳамзистии маърифат ва низоми инсоншиносии ахлоқмеҳвар мебошад, ки дар он муносибати инсон бо ҳақиқат, ҷомеа ва «дигар» тавассути ақл, виҷдон ва масъулияти тафсирӣ муайян мегардад.

Ба таъбири Наср Ҳомид Абу Зайд, «дине ки фақат дар маънии зоҳирӣ маҳдуд мешавад, ба идеология табдил меёбад; вале дине ки даркаш ба ақл ва виҷдон боз аст, ба фалсафа ва маърифат табдил меёбад» [10, с. 96].

Аз ин рӯ, Мотуридӣ барои ҷаҳони муосир манбаи зиндаи тарбияи маърифати ахлоқ ва фарҳангии инсон мебошад. Он метавонад хати равшан миёни дин ва ифрот, шариат ва ҷаҳолат, маърифат ва таассуб бикашад.

Ифротгароии мазҳабӣ, ки дар шакли такфир, тафсири зоҳиргароёнаи шариат ва инҳисори ҳақиқат зуҳур мекунад, натиҷаи гусастани робитаи байни ақл, ахлоқ ва тафсири маънавии дин мебошад. Маҳз набуди тавозун байни ваҳӣ ва ақл, шариат ва ахлоқ, ва таълим ва виҷдон боиси зӯру зулм, низоъ ва тафриқа дар фазои динӣ мегардад. Дар чунин шароит, таълимоти Мотуридӣ як нақшаи фалсафии муқовимат бо ифротгароӣ ба ҳисоб меравад.

Сутуни асосии ин муқовимат дар афкори Мотуридӣ мафҳуми касб мебошад. Касб, яъне тавоноии ахлоқии инсон барои амали интихобшуда, яке аз калидҳои асосии дарки иродаи инсон ва ҷавобгарии маънавӣ мебошад. Ин назария, ки дар муқобили ҷабр ва тақдири қатъӣ қарор мегирад, масъулияти инсонро дар амал ва фаҳм таъйин мекунад ва ҳар навъ рафтори ифротиро ҳамчун нақзи маърифати Илоҳӣ арзёбӣ менамояд.

Ҳамчунин, Мотуридӣ бо такя ба адолати Илоҳӣ таъкид мекунад, ки Худо ҳеҷ гоҳ инсонро бе қобилияти фаҳми ҳақиқат ва интихоб ба муҳокима намегирад. Ин маънои онро дорад, ки ахлоқ ва маърифат шарти имон ва ифротгароӣ, таҳқири ақл ва ифрот дар фаҳми худи инсон аст.

Ба гуфтаи Сайид Ҳусейн Наср, хориҷ шудани ақл ва маърифат аз дарки дин метавонад онро ба шакли истисно ва зӯроварии маънавӣ табдил диҳад [5, с. 114]. Таълимоти Мотуридӣ ин хатари таърихиро пешбинӣ намуда, як низоми ақлонӣ ва ахлоқии муқовимат бо чунин равандҳоро таҳия кардааст.

Илова бар ин, дар мактаби Мотуридӣ таъвил ва дарки маънавии шариат аз зеҳни мутафаккир ва масъулияти иҷтимоии ӯ талаб мекунад. Фақат чунин равиш, ки дар он ақл ва виҷдон дар марказ қарор доранд, метавонад онтологияи таҳаммул ва ахлоқи ҳамзистиро дар ҷомеа таҳким бахшад.

Ҳамин тариқ, таълимоти Абӯмансур Мотуридӣ дар заминаи дарки динӣ, иродаи инсон ва маърифат як низоми фалсафӣ ва ахлоқии муқовимат бо ифротгароӣ, даъвати таҳаммул ва тавсеаи муколамаи тамаддунҳо хидмат мекунад.

Натиҷаҳои таҳқиқ нишон медиҳанд, ки каломи мотуридӣ метавонад ҳамчун модели муосири герменевтикаи таҳаммул арзёбӣ гардад, зеро дар он ақл, виҷдон ва масъулияти ахлоқӣ ба ҳам пайваста шудаанд. Ин равиш дар муқоиса бо шаклҳои зоҳиргароёнаи тафсири динӣ имкони васеътари ҳамзистии тафсирӣ ва ҳамфаҳмии маърифатиро фароҳам меорад.

Равиши Мотуридӣ ба герменевтикаи Гадамер ва Рикёр наздикӣ дорад, зеро дар ҳар се равиш фаҳм ҳамчун раванди ахлоқии тафсир баррасӣ мешавад. Маҳз ҳамин хусусият таълимоти Мотуридиро ба яке аз моделҳои қобили таваҷҷуҳи фалсафаи муосири дин табдил медиҳад.

Барои таҳияи стратегияҳои байналмилалии муколамаи байнидинӣ, сиёсати фарҳангии давлатҳо ва моделҳои муқовимат бо ифротгароии рақамӣ аҳаммияти назариявӣ ва амалӣ дошта бошанд. Аз ҷумла, модели мотуридии пайванди ақл, виҷдон ва тафсири ахлоқӣ метавонад дар таҳияи барномаҳои таълимии зидди радикализатсия, ахлоқи зеҳни сунъӣ ва фарҳанги ҳамзистии глобалӣ истифода гардад.

Бо вуҷуди ин, таҳқиқ дорои баъзе маҳдудиятҳо низ мебошад. Мақола бештар хусусияти фалсафӣ дошта, таҳлили сотсиологии татбиқи амалии модели мотуридиро дар ҷомеаҳои муосир фаро намегирад. Ҳамчунин, масъалаи таъсири мустақими ин равиш ба сиёсатҳои ҷаҳонии динӣ ва рақамӣ таҳқиқоти минбаъдаи байнисоҳавиро талаб менамояд.

Таълимоти Абӯмансур Мотуридӣ метавонад ҳамчун модели герменевтикии таҳаммул ва муколамаи тамаддунҳо арзёбӣ гардад, ки дар он ақл, виҷдон ва масъулияти ахлоқии инсон меҳвари дарки дин ва ҷомеа қарор мегиранд. Таҳаммул дар ин равиш шакли маърифатии эътирофи маҳдудияти фаҳми инсон ва ахлоқи эътирофи «дигар» мебошад.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абӯмансур ал-Мотурудӣ. Китоб ат-Тавҳид. – Бейрут: Дорулмасира, 2007. – 432 с.
2. Абӯмуҳаммад ал-Баздавӣ. Усули дин. – Қоҳира: Дорулмаврид, 1998. – 318 с.
3. Комилов Д. Р. Аз таърихи ҳикмати ахлоқ ва адолат. – Душанбе: Мулквар, 2024. – 224 с.
4. Маҳмудзода М. Каломшиносӣ ва андешаҳои Мотурудӣ дар Осиёи Марказӣ. – Тошканд: Маърифат, 2018. – 286 с.
5. Nasr S. H. The Heart of Islam: Enduring Values for Humanity. – New York: HarperOne, 2002. – 336 p.

6. Watt W. M. Islamic Philosophy and Theology. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 1985. – 196 p.

7. Leaman O. An Introduction to Classical Islamic Philosophy. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 240 p.

8. Murata S., Chittick W. The Vision of Islam. – St. Paul: Paragon House, 1995. – 402 p.

9. Böwering G. The Theology of al-Maturidi // The Princeton Encyclopedia of Islamic Political Thought. – Princeton: Princeton University Press, 2013. – P. 355–359.

10. Zayd N. H. A. Reformation of Islamic Thought: A Critical Historical Analysis. – Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006. – 312 p.

11. Huntington S. P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – New York: Simon & Schuster, 1996. – 367 p.

12. Appiah K. A. Cosmopolitanism: Ethics in a World of Strangers. – New York: Norton, 2006. – 223 p.

13. Ramadan T. Islam, the West and the Challenges of Modernity. – Leicester: Islamic Foundation, 2001. – 352 p.

14. Said E. Covering Islam: How the Media and the Experts Determine How We See the Rest of the World. – New York: Pantheon, 1981. – 276 p.

15. Rahman F. Islam and Modernity: Transformation of an Intellectual Tradition. – Chicago: University of Chicago Press, 1982. – 182 p.

16. Arkoun M. Rethinking Islam: Common Questions, Uncommon Answers. – Boulder: Westview Press, 1994. – 384 p.

17. Khalil M. H. Islam and the Fate of Others: The Salvation Question. – Oxford: Oxford University Press, 2012. – 272 p.

18. Gadamer H.-G. Truth and Method. – New York: Continuum, 2004. – 601 p. – DOI: 10.5040/9781472556738.

19. Ricoeur P. Oneself as Another. – Chicago: University of Chicago Press, 1992. – 385 p. – DOI: 10.7208/chicago/9780226713298.001.0001.

20. Coeckelbergh M. AI Ethics. – Cambridge: MIT Press, 2020. – 248 p. – DOI: 10.7551/mitpress/12549.001.0001.

21. Floridi L. The Ethics of Artificial Intelligence. – Oxford: Oxford University Press, 2023. – 384 p. – DOI: 10.1093/oso/9780192868473.001.0001.